

անկարգութեանց տանն Աղթամարայ, տպ. Կ. Պոլիս 1873), Արիտակէս վարդապետ, որ հոն վարժարան կը բանայ, թէեւ կարճ ժամանակի համար (Մերախորեան, Ուղեւորութիւն, Ա., էջ 110—111 եւ Արեւելք, 1884, թ. 214). Եղիշէ, Յովհաննէս Վ. Յակոբեան եւ Մամբրէ Մարգարեան (Արաքս, 1898, էջ 84. Արեւելք, 1903, թ. 5412): Աղթամարի տեղապահ՝ Արսէն վարդապետ կը սկսի վանքը նորոգել, սակայն եկեղեցին ու անոր կաթողիկէն կը մնան խալիլած (Բիւզ., 1904, թ. 2322):

Նարեկայ վանքը առաջին հարուստ վանքն է Ռչտունեաց գաւառում: Աղթամարից յետոյ նա միայն ունի այնքան հարստութիւն կալուած, որքան չունեն մի տասնեակ վանքերը նոյն շրջանակում» (Շէրենց, Սրբավայրեր, էջ 126): Անոր թեմերն էին՝ Նարեկ, Փակիններ, Վերին Սարեկ եւ Պախուանց գիւղերը (Բիւզանդիոն, 1903, թ. 2031): Նարեկ գիւղին առջեւ կար Գրիգորիկ անուն արտ մը, որուն համար կ'աւանդուի թէ Գր. Նարեկացին զայն վանքին կտակած է (Արեւելք, 1901, թ. 4802): 1896ի կոտորածներուն վանքս ալ մնասի կ'ենթարկուի (Արաքս, 1898, էջ 84):

Նարեկայ վանքը երկար ատեն Վանի առաջնորդարանին իրաւասութեան տակ եղած է, ետքէն Սաչատուր կաթողիկոսի⁴⁰ ջանքերով Աղթամարի ենթարկուած: Ունեցած է որբանոց վարժարան մը բարերարութեամբ Ջանչեանի (Արեւելք, 1901, թ. 4802): Իր ուխտի օրերն եղած են Վարդապետի եւ Վարդապետ խաչի տօներն, երբ հոն բազմութիւն մը կը խնուէր հոն (Շէրենց, Սրբավայրեր, էջ 127 եւ Սուրհանդակ, 1910, թ. 446):

(Շարունակելի:)

Հ. Հ. ՈՍԿԵԱՆ

**Թ Ո Ւ Ը Ն Ճ Գ Ի Ի Ղ Ի Գ Ը Ն Չ Կ Ը Յ
Ս. Գ Ի Ո Ր Գ Ե Կ Ե Ղ Ե Յ Ի Ն**

Ռապատ-Թորթում գացող ճամբուն վրայ, Կարնէն հերիտոն երեք ժամ հեռու կը դանուի Թուանճ կամ Թուանջ հայաբնակ գիւղը: «Ժամանակին ընդարձակ գիւղ մ'եղած է Թուանջ. անյիշատակ ժամանակ մը իւր արեւելեան կողմը դանուած «Քէօսէ Մէհ-մէտ» անուանեալ լեռանց կողքերէն ջրոյ հեղեղ մը կու գայ կը տանի գիւղիս արեւելեան կողմը շինուած ամբողջ շէնքերը եւ կը ծածկէ բնակարանները աւազով, հողով ու քարով: Իրբեւ այդպոյց այս պատահած դժբախտութեան կը ցուցուին այժմ այն կողմերը արտավայրերու մէջէն ժամանակ ժամանակ դուրս ելած շէնքերու մնացորդներ» (Քօսեան Հ. Յակոբ, Բարձր Հայք, Բ. հատոր, Կարնոյ գիւղերը, Վիեննա, 1926, էջ 124): Դժբախտաբար որեւէ ակնարկութիւն չունինք թէ ո՛ր տարին պատահած է այս դժբախտ դէպքը: Բայց այնպէս կ'երեւայ թէ բաւական հին արկած մըն է:

Ինչպէս ըսուեցաւ՝ Թուանճ երբեմն ընդարձակ գիւղ մը եղած է եւ այնպէս կը թուի թէ իր թաղամասերէն միոյն անունն եղած ըլլայ Գանձակ, որ ունէր Ս. Գէորգ անունով եկեղեցի: Այս կարծիքը կը միտիմ ունենալու, որովհետեւ յիշատակարաններու մէջ Ս. Գէորգի եկեղեցին այսպէս կը յիշատակուի («Ի» Թուանջ ի դուռս Գանձկայ¹ Ս. Գէորգայ» (Հմմտ. վարը):

Դժբախտաբար Գանձ(ա)կայ Ս. Գէորգ եկեղեցւոյ հիմնարկութեան բոլոր պարագաները մեզի անծանօթ կը մնան: Չենք գիտեր թէ ո՞վ կամ ո՞րոնք եղան անոր հիմնադիրներն ու շինողները, ե՛րբ շինուեցաւ եւ ո՞ւր շինուեցաւ ու ի՞նչպէս: Ամէն պարագայի 1589էն յիշուած է, վասն զի այդ թուականին արդէն «Ի դուռս Գանձկայ սուրբ Գէորգայ» (Հմմտ. քիչ մը ետքը) Առաքել սարկաւազ Մաշտոց մը կ'արտագրէ:

¹ Հայաստանի մէջ Գանձակ անունով շատ մը վայրեր կան, այսպէս Գանձակ կամ Գանջայ (Եղիտար-թիթուարի) քաղաքը, համանուն կրկին գիւղեր Սիւնեաց նահանգի Գողթն եւ Վայոց ձոր գաւառներու մէջ, երկու շատ վաղուրակների մէջ (մին ունի Ս. Գէորգ անունով եկեղեցի մը), գիւղ մը Այրարատի մէջ, որիչ մը Աղստանից Կոկիսան գաւառի մէջ, ուր կայ Ս. Գանձակ անունով ուխտատեղի մըն ալ (Հմմտ. Եփրեկեան Հ. Ս., Բնաչի. Բաւարան, Ա., էջ 455—462 եւ Բարխուդարեան Մ., Աղուանից երկիր եւ դրացիք, Թիֆլիս 1893, էջ 196):

⁴⁰ Պետրոս Պիւլիպի կաթ. փոյթ տարած է Նարեկի մէջ գոյրավանք մը բանալու (Բիւզանդիոն, 1900, թ. 1205):

Հ. Քօսեան եկեղեցւոյ վայրը կարծես կը դնէ գիւղին մէջտեղը բարձրացած բլրակին վրայ: Կը գրէ «Հայք ունին եկեղեցի մը...: Եկեղեցին շինուած է գիւղին մէջտեղը բարձրացած բլրակին վրայ...: Եկեղեցիս վերանորոգուած է ի հիմանց 1860ին հնադոյն եկեղեցւոյն տեղը եւ Ամենափրկիչ անունը կը կրէ: Անցած դարերու մէջ իւր ունեցած եկեղեցին Ս. Գէորգ կոչուած կ'երեւայ...» (Անդ, էջ 124): Ինձ նոյնպէս կը թուի թէ Ամենափրկիչ եկեղեցւոյն տեղը յառաջագոյն շինուած էր Ս. Աստուածածին եկեղեցին (Հմմտ. 1599ի յիշատակարանը «Եւ նորաշէն (Հմմտ. 1599ի յիշատակարանը)»): Վասն զի Տիրամայր Ս. Աստուածածինն»): Վասն զի Հ. Քօսեանի յառաջ բերած (Հմմտ. անդ, էջ 125—126) յիշատակագրութիւններն ու քանդակագրութիւններն այդ հաստատելու աւելի կը ծառայեն: Իսկ Ս. Գէորգի եկեղեցին փնտռելու է հաւանօրէն գիւղին արեւելեան կողմը Գանձակ թաղամասին մէջ եւ համարելու է որ կա՛մ Մուրեկից ուխտավայրն էր կա՛մ Մուրեկից ուխտավայրն էր (Հմմտ. անդ, էջ 127) եւ կա՛մ վերոյիշեալ դժբախտ պատահարին հետեւանքով բոլորովին անհետացած ըլլայ:

Գանձկայ Ս. Գէորգ եկեղեցւոյն եւ անոր քահանայատուն—վանքին ծաղկած շրջանն է 1589—1632, որ միջոցին անոր հովանիին ներքեւ գրուած են բաւական թուով ձեռագրներ ու յիշատակարաններ: Հոս հրատարակուեցաւ կուսեան կու տամ սոյն յիշատակարանները, որոնք մեծ մասով արդէն անծանօթ մնացած են հանրութեան եւ սակայն ունին կարեւոր տեղեկութիւններ:

1. «... Աւարտեցաւ սուրբ մատեանս որ կոչի Մաշտոց ձեռամբ ախմար եւ փրճուն Կրչի Առաքել սարկաւազի Գեղամեցւոյ ի թուարեւութեանս Հայոց Ռ.Լ. (1589) ի հայրապետութեանս Տեառն սուրբ Էջմիածնու Դաւիթ կաթողիկոսին, որ նստի յաթոն սուրբ Լուսաւորչին: Արդ գրեցօ սուրբ Մաշտոց ի յերկիրս Կարնոյ որ կոչի Արզում եւ աստուածապահ զեղս թուանճ ի դուռս Գանձկայ սուրբ Գէորգայ եւ այլ սրբոցն որ աստ կան հաւաքեալ եւ առաջնորդութեան երկիրս անհրի եւ պանծալի Սահակ եպիսկոպոսին եւ միարանիցն ամէն: Դարձեալ յիշեցէ գտեղւոյ քահանայքն տէր Մաղաքիէն, եւ տէր Սարգիսն, տէր Մելիքոսէղն եւ տէր Մարտիրոսն, տէր Գրիգորն եւ տէր Սարգիսն եւ զիս սուտ գրիչս ամէն...» (Սիւրմէեան Արտ. արքեպ., Յուցակ հայ. ձեռ. Հայկ. Ս. Քա-

ասուն Մանկունք Եկեղեցւոյ եւ մասնաւորաց, Երուսաղէմ, 1935, էջ 167):

2. «Կազմեցաւ սուրբ երգ (Մաղմոսարան Դաւթի) ի թվին Ռ.Լ. (1590) ի գեղս թուանճ ի դուռս Գանձկայ սուրբ Քեորքայ եւ այլ սրբոցն. ամէն» (Conybeare, A Catalogue of the Armenian manuscripts in the British Museum, London 1913, էջ 47):

3. Տարի մը վերջ 1591ին հոս կը կազմուի Աւետարան մը, որուն ընդարձակ յիշատակարանն է՝ «Փառք... Արդ կազմեցաւ սուրբ աւետարանս, որ անուն սորա հայր Անտոն կոչի ի ձեռն սուտանուն Առաքելիս ի յերկիրս Կարնոյ, որ է Առդում ի գեաղս Թուանջ ի դուռս Գանձկայ սուրբ Գէորգայ ի թվին Հայոց Ռ.Լ. որ է յիշատակ Ոսոբայ գեղւոյն, որ է երկիրն Թորթումայ (Թորթում), ով եղբարք յորժամ հանդիպիք սուրբ եւ ծերացեալ աւետարանիս սակաւ ծաղկիս եւ վուրայիս անմեղաղիր լերուք, որ Աստուած բարկացաւ մեր մեղացն, կրակ անկաւ ի վերայ սուրբ սեղանոյն, այրեցաւ սուրբ աւետարանս, այս է որ կու տեսանէք ով եղբարք Գ. անգամ ինձ պակաս եւ անպիտան եւ ձեր որդւոցդ հող փծուն գծոյիս բան դրին թէ՛ եկ մեր սուրբ աւետարանս կապի, ես խիտ վախեցայ եւ առի ի մտացս թէ՛ ես չեմ արժան, որ այնպիսի սուրբ աւետարանն ի ձեռս անուն կամ վստահանամ անուն կապելոյ, յետոյ խնդիրք արի թէ սուրբ աւետարան եւ ծերացեալ հայր Անտոն, թէ կա մենաս որ ես գամ կապելոյ նայ ինձ արայ արժանի, որ ես տեսանեմ քեզ սուրբ աւետարան, Գ. տարի անցաւ, հապայ կամեցաւ որ յերես անկեալ եւ դողալով սարսելով գնացի տեսայ սուրբ աւետարանս, հետի արեւանցի Դուկաս եպիսկոպոսին, որ նայ էր առաջնորդ յերկրին, որ գնացինք Ոսոբ գեղն լուսեան մեր զնալս քահանայքն եւ տովութորքն վերայ եկին խիտ աղեկ հարկիս աւարին, սուայ բերի սուրբ աւետարանս, շատ ջանացի. այսպէս կարցի, որ մազաւայս զվասլէն չառնէր ով եղբարք, անմեղաղիր լերուք, որ արմարութիւնն այնպէս եղաւ. լեռնայն (Քօսեան Հ. Յ., Յուց. հայ. Ձեռամէն» (Քօսեան Հ. Յ., Յուց. հայ. Ձեռամէն Արճնեան վարժարանի, թ. 807, անգրաց Արճնեան վարժարանի, Բարձր Հայք, ախպ. Հմմտ. նոյնը [Համառօտ] Բարձր Հայք, Բ. հատոր, Կարնոյ գիւղերը, Վիեննա 1926, էջ 124):

4. Քանի մը տարի յետոյ՝ 1594ին կը գրուի աւետարան մը՝ «Արդ գրեցաւ սուրբ

աւետարանս ի թուականիս Հայոց ՌիՊ. ամի ի երկիրս Կարնոյ, որ է Առզրում, ի գեաւոս Թըւանջ եւ ի դուռս Գանձկայ սուրբ Գէորդայ եւ Տիրայ (մայր) . . .» (Քօսեան Հ. Յ., Յուլ. հայ. Ձեռ. Կարնոյ գիւղերու, Թ. 3. հմմտ. նոյն՝ Բարձր Հայք, Բ., էջ 65) :

5. Տարի մը ետքը՝ 1595ին կը գրուի Ձիթաւոյ գիւղի աւետարանը՝ «... Գրեցաւ սուրբ Աւետարանս ի թուական Հայոց ՌիՊ ամի ի հայրապետութեան սուրբ Էջմիածնա տէր Դաւիթ կաթողիկոսին, որ նստի յաթոռ սուրբ Լուսաւորչին ի յերկիրս Կարնոյ, որ է Առզրում եւ աստուածապահ գեողն Թըւանջ ի դուռս Գանձկա սուրբ Գէորդայ եւ Տիրամայր սուրբ Աստուածածնիս եւ ատենահաս սուրբ Սարգիս եւ նորաչին սուրբ չորս խորանիս եւ այլ սրբոց որ աստ կան հաւաքեալ: Եւ առաջնորդ տեղոյս Սահակ ահրի եպիսկոպոսին եւ միաբան ուխտին նորա: Դասակից եւ ընկերակից քահանայք մեր... Յիշեցէք... զանարժան Առաքել զրիչս» (Քօսեան Հ. Յ., Յուլ. հայ. Ձեռ. Կարնոյ գիւղերու, Թ. 15 [անտիպ]. հմմտ. նոյնը՝ Բարձր Հայք, Բ., էջ 131) :

6. Վերոյիշեալ Սահակի օրով 1598ին «... Աւարտեցաւ սուրբ մատեանս որ կոչի Մաշտոց ձեռամբ սուտ անուն յանպիտան տիմար եւ փժուն զրչի Մինաս սարկաւազի ի թուարեութեան Հայոց ՌիՊ ի հայրապետութեան տեսան սուրբ Էջմիածնայ Դաւիթ կաթողիկոսին, որ նստի յաթոռ սուրբ Լուսաւորչին: Արդ գրեցաւ սուրբ Մաշտոցս ի յերկիրս Կարնոյ որ կոչի Առզրում եւ աստուածապահ գիւղս Թըւանջ ի դուռս Գանձկա սուրբ Գէորդայ եւ այլ սրբոց որ աստ կան հաւաքեալ եւ առաջնորդութեան յերկիրս ահրի եւ պանծալի Սահակ եպիսկոպոսին եւ միաբանիցն նորա, ամէն: Դարձեալ յիշեցէք բարեմիտ պրն Պակին, որ մտաւ էած զսէրն Աստուծոյ եւ ետ հալալ ընչից իւրոց եւ գնեաց զսուրբ Մաշտոցս յիշատակ իւր եւ որդւոց իւրոց, զարձեալ յիշեցէք Պակին եւ կողակիցն իւր Թանգ խաթուն եւ որդիքն իւր Մեաիչն, Ալբարն (վրան ուրիշ գրով — նօտրապիւր — եւ կողակից Պուլայ խաթունն) Աւետիան, Դարաման եւ զստերքն սորա Ատի խաթունն, Էգտի խաթունն Նսանայ, զարձեալ յիշեցէք Պակին եւ հայրն սորա Անանիկն եւ կողակիցն Նինիֆարն եւ որդիքն սորա Կարապետն, Կիրակոսն: Դարձեալ յիշեցէք Էգտի խաթունն եւ կողակիցն սորա Մե-

լիտուն որ սապալ սա եղաւ թղթիս զինելոյ ամէն» (Գալէմքեարեան Հ. Գր., Յուլ. հայ. Ձեռ. Mus. Borg. Թ. 72, անտիպ) :

7. «Փառք... Արդ գրեցաւ սուրբ Սաղմոսարանս ի թուարեութիւնս հայկազանց սեռի ՌիՊ (1599) ի հայրապետութեանն Հայոց ազգիս տէր Դաւիթ կաթողիկոսին, որ նստի աթոռ սուրբ Լուսաւորչին եւ այլ դասակից եւ ընկերակից նորա: Գրեցաւ սուրբ ասու... յերկիրս Կարնոյ որ կոչի Առզրում ի գեաւոս Թըւանջ ի դուռս Գանձկա սուրբ Գէորդայ եւ նորաչին Տիրամայր սուրբ Աստուածածնին եւ ատենահաս սուրբ Սարգրսի...: Եւ առաջնորդ տեղոյ տէր Սահակ արհիւսկոպոս եւ Ղուկաս եպիսկոպոս եւ միաբանից սորա քաջ եւ Յիլիսոփա բարունապետս մեր զՄիմէոն յանաղթս, որ եկաւ ի մայրաքաղաքս Առզրում, որ նստի աթոռ եւ ասէ դասս հին եւ նոր կտակարանաց... եւ զՄինաս վարդա» (Թուղթ ինկած, Ակինեան Հ. Ն., Հաւաք. Յիշատ. էջմ. 2660, Սաղմոսարան) :

8. 1601ին կը գրուի Աւետարան մը «ի հայրապետութեան Պօղոս եպիսկոպոսին, ի կաթողիկոսութեան Մելքիսէթին ի դուռն ժամանակի, զի ելեալ արչաւ է վերայ Լեհաց», «յԱռզրում ի գիւղն Թվանջ ի դուռն Գանձկայ սուրբ Գէորդայ»: Գրիչն է Առաքել, բայց կը յիշուի նաեւ Մինաս զրիչ, գուցէ իբրեւ կազմող (Ակինեան Հ. Ն., Հաւաք. Յիշատ. Հ. Պոտուրեանէ անուած) :

9. Գրեցաւ սուրբ Աւետարանս ի թուականութեանս Հայոց ՌՁԱ (1632) ամի ի դաւառս Կարնոյ որ է Առզրում, եւ յանուանի գիւղս որ կոչի Թըւանջ ի դուռն Գանձկայ սուրբ Գէորդայ եւ Տիրամայր սուրբ Աստուածածնիս եւ ատենահաս սուրբ Սարգրսի եւ այլ սրբոց որ աստ կան հաւաքեալ: Ի հայրապետութեան սուրբ Էջմիածնա տէր Մելքիսէթ կաթողիկոսին եւ առաջնորդ տեղոյս Սահակ արհրի եպիսկոպոսին եւ միաբանից սորա եւ զՄինաս նորընծայ բարունապետս մեր, ասի դասս հին եւ նոր կտակարանաց. ամէն: Ես Փրնարս մտաւ ամի ի սէրն Աստուծոյ... եւ... զի սուտանուն Առաքել նկարողս եւ գծաւոս եւ աշակերտն իմ Փաղիգ սարկաւազն, որ շատ աւգնական եղեւ սուրբ Աւետարանիս» (Ակինեան Հ. Ն., Հաւաք. Յիշատ. Երեւան Թ. 148, Աւետարան) :

Յառաջ բերուած յիշատակարաններէն կը տեսնուի որ Գանձկայ Ս. Գէորդ եկե-

ղեցւոյն հովանիին ներքեւ գրչագրութեան արուեստին նուիրուած ու անոր անունը մեղի հասցուցած են Առաքել ու Մինաս :

Այն պարագան որ անոնք եկեղեցին չեն վառարաներ՝ ենթադրել կու տայ՝ որ ան պարզուկ չէնք մը եղած ըլլայ եւ նոյն իսկ հնաչէն եւ այս պատճառով ալ Տիրամայր անուն նորաչին եկեղեցին կը կառուցուէր, թէեւ գիւղին ընդարձակութիւնն ալ գուցէ պահանջը զբաժ էր նոր աղօթատեղիի մը շինութեան :

Հ. Հ. ՈՍԿԵԱՆ

Aus dem römisch-armenischen Messbuch des Franziskaners Fr. Pontius (1345).

Von Dr. M. A. van den Oudenrijn OPr. Universitätsprofessor in Freiburg (Schweiz).

Im Sommer des Jahres 1344 empfing Klemens VI. in seiner päpstlichen Residenz zu Avignon eine Gesandtschaft, die im Auftrage des Armenierkönigs „Կիւ“ (kilikisch-armenische Umschrift für franz. *Guid*, das heißt *Guy de Lusignan*, Okt. 1342—17. Nov. 1344) und des *Katolikos Mexitar* (1341—1355) über kirchliche Fragen und Hilfe gegen die Mohammedaner zu verhandeln hatte. Auf Verlangen der Gesandten wurde im Winter 1344—1345 eine Übersetzung des „Missale Romanum“ in Angriff genommen, welche im März 1345 fertig vorlag. Der Übersetzer gehörte, wie in der Nachschrift ausdrücklich erwähnt wird, dem Franziskanerorden an. Man hat seinen Namen „Portius“, „Botsius“, „Bôsius“ und „Bonifacius“ (hs. P.: *Պօնոֆաց*) gelesen. In Wirklichkeit hieß er Pontius, wie die älteste Handschrift F (*Պօնցիոս*) und Clemens Galanus (*Փօնցիոս*), Միաբանութիւն I, S. 512 b, richtig überliefert haben. Er dürfte ein Südfranzose gewesen sein. In Südfrankreich kommt nämlich der sonst nicht sehr verbreitete Name „Pontius“ im Mittelalter ziemlich häufig vor.

Fr. Pontius muß vorher in der Orientmission tätig gewesen sein. Schon im Jahre 1339 hatte er eine Պատմութիւն վարուց Յրանչիսկոսի (Lebensgeschichte des hl. Fran-

ziskus) in armenischer Sprache verfaßt bzw. aus dem Lateinischen übersetzt, die in einer Abschrift vom Jahre 1359 erhalten ist. Er besaß den Ruf, ein guter Kenner der armenischen Sprache und Literatur zu sein. Die Nachschrift zur Missalübersetzung rühmt ihn als „իմաստուն վարդապետ եւ յոյժ հմուտ Հայոց լեզուին եւ գրոյն“. Wenige Monate nachdem er diese Übersetzung beendet hatte, am 7. August 1345, wurde er zum Erzbischof von Seleucia ernannt. Wohl noch im Herbste desselben Jahres, nicht lange nach seiner Bischofsweihe, muß er Avignon verlassen haben. Denn im Jahre 1346 weilte er wieder im Orient und hatte, wie aus einem Schreiben des Papstes vom 31. Juli 1346 an Erzbischof Wilhelm von *Sultāniyyah* hervorzugehen scheint, auch schon Zeit gehabt, sich daselbst in Schwierigkeiten zu verwickeln, welche bereits eine Denunziation in Avignon veranlaßt hatten. Es handelte sich um die Verbreitung einer wohl schon vor seiner Bischofsweihe von Fr. Pontius übersetzten, dem bekannten Erzbischof Zaqaria von Artaz gewidmeten, noch jetzt in mehreren Hss vorhandenen „Մեկնութիւն սուրբ աւետարանին որ ըստ Յովհաննու“ (Auslegung des Johannesevangeliums), welche irrige Lehrsätze über die Armut Christi und der Apostel enthalten soll.

Als Vorlage für seine Missalübersetzung hatte Fr. Pontius ein lateinisches Meßbuch genommen, „aus welchem tagtäglich in der päpstlichen Kapelle die Messe gelesen“ wurde¹. Auch dieser Umstand deutet auf Avignon als Ort der Übersetzung. Und sie ist tatsächlich in Avignon zustande gekommen, nicht in Venedig. Die Lesung „Վենիսն“ bei *Gatrcëan-Tašean*, Սրբազան Պատարագամատոյցը Հայոց, S. 472, beruht auf einem Lesefehler. Die Handschrift P, deren Nachschrift a. a. O. im Auszug abgedruckt ist, hat nämlich, Fol. 242 a, nicht „Վենիսն“, sondern „Վենիոն“, und die Hs F hat an der gleichen Stelle „Վենիուն“.

¹ Hs F: ամենեւին ունելով զմիտս եւ զիմաստ գայտմ միայնին, որ յամենայն օր պատարագի ի գաթիլն սուրբ պապին եւ յամենայն գուրդս Հոսմա: Hs P: ամենեւին ունելով զմիտս (korrigiert aus զմիտս) եւ զիմաստութիւնս գայն միայնին, որ ամենայն օր պատարագ կայ ի գաթիլն եւն: